

תבע אותי אם תוכל *

מאת עו"ד מאיר פוקס

אחת למספר חודשים אנחנו מתבשרים על המספר ההולך וגובר של השיקים החוזרים. התופעה אינה קשורה בהכרח למצב הכלכלי הקשה, אלא לרמתה המתדרדרת של האמינות המסחרית בישראל. חברות זרות לא מעטות נרתעות מעשיית עסקים עם חברות ישראליות. לא בכדי; סקר שנערך באחרונה על ידי חברת בי.די.איי. דיווח, כי משך הזמן הממוצע לאכיפת חוזים בישראל גבוה ב-41% מהממוצע במדינות העולם המפותח.

במדינות המשפט המקובל (כדוגמת אנגליה, ארה"ב) וגם בישראל, קיימת הסתייגות מהטלת פיצויים עונשיים על צד המפר החוזה. היא נעוצה בשני טעמים עיקריים: האחד, כאשר דנים בהפרת חוזה, אין מתחשבים במידת האשמה של המפר; והשני, הפיצוי הנפסק לטובת הצד הנפגע מהפרת חוזה, צריך להעמיד אותו במצב בו היה נמצא לולא ההפרה, אך לא במצב טוב יותר.

סעיף 13 לחוק החוזים (תרופות) התש"ל - 1970 מסמיך אמנם את בית המשפט לפסוק פיצויים "בשיעור שייראה לו בנסיבות העניין" לצד הנפגע, בגין נזקים שאינם נזקי ממון, אך אלה צומצמו לראשי נזק שהינם נזיקיים במהותם, של כאב וסבל, אי-נוחות, פגיעה ברגשות ועוגמת נפש.

בישראל קיימים היום מספר תחומים שבהם הסמכות לחייב אדם בפיצויים עונשיים או מעין עונשיים נקבעה כבר בחוק. לדוגמא: חוק הגנת השכר (פיצויי הלנה בשיעור של 1/10 מן השכר המולן לכל שבוע של איחור בתשלום השכר); חוק חוזה ביטוח (שילוש הריבית החוקית על אי תשלום הסכום שאינו שנוי במחלוקת); חוק הגנת הצרכן (פיצוי לארגון צרכנים אשר סייע לתובע בשיעור של פי ארבעה מהנזק שנגרם לתובע); חוק עוולות מסחריות (פיצוי ללא הוכחת נזק בסך של עד ל-100,000 שקלים).

בנוסף, בתי המשפט בישראל פוסקים לעיתים סכומים בגין פיצויים עונשיים במקרים של נזקי גוף, הסגת גבול או גירוש, לשון הרע, והפרת הבטחת נישואין. זאת, בהתקיים מספר נסיבות מחמירות. ככלל, פיצויים עונשיים נפסקים לעיתים נדירות מאוד.

בארה"ב, פסיקת פיצויים עונשיים במקרים של נזקי גוף, שיגרתית למדי. היקף הפיצויים הנפסקים שם מגיעים לעיתים לסכומים דמיוניים. זכור מקרה הקפה הרווח המפורסם שבו חויבה מקדונלדס בפיצויים עונשיים בסך של 2,700,000 דולר (אלה הופחתו מאוחר יותר).

ברוב מדינות ארה"ב ניתן לפסוק פיצויים עונשיים במקרים של הפרת חוזה, אך ורק אם נילוות להפרה עוולה נזיקית נפרדת כגון: הפרה של חובת נאמנות, מצג שווא, או מירמה, או למשל הפרת החובה לנהוג בתום לב.

מערכת בתי המשפט טוענת מזה זמן רב, כי העומס המוטל על שופטים בישראל גבוה בהרבה מזה במדינות מערביות אחרות. נראה כי יש דברים בגו. מספר נתונים השוואתיים, מפתיעים ביותר:

בישראל, שאוכלוסייתה הינה כ-6 מיליון נפש, הוגשו בשנת 2001, בבתי המשפט השלום והמחוזי יחדיו, 226,344 תביעות בתיקי ממונות (366 לכל אלף איש).

בניו יורק שאוכלוסייתה הינה כ-19 מיליון נפש, הוגשו באותה שנה, 183,662 תביעות בלבד בתיקי ממונות (98 לכל אלף איש).

בקליפורניה שאוכלוסייתה הינה כ-34 מיליון נפש, הוגשו באותה שנה 683,620 תביעות בתיקי ממונות (49 לכל אלף איש).

מספר תיקי הממונות לטיפול בקליפורניה עומד על 359 תיקים לשופט, ואילו בישראל עומד על 783 תיקים לשופט. המספרים מדברים בעד עצמם.

אימוץ מנגנון מתריע של פיצויים עונשיים עשוי להקטין את מספר התביעות המוגשות בישראל. איום בפיצויים עונשיים יסייע גם למגשרים לשכנע את הניצים להגיע לפשרה.

מאז חקיקת חוק החוזים (חלק כללי), בית המשפט העליון העניק מעמד בכורה לעקרונות תום הלב. עקרונות אלה שולטים היום ביד רמה על מערכת ההתחייבויות החוזיות בישראל.

בארה"ב, עיקרון ניהול משא ומתן בתום לב כלל לא קיים כחלק מדיני החוזים (על אף שצד עלול לחוב בנזיקין על מצג שווא וכו'). גם לגבי תקופת קיום ההסכם עקרונות אלה אינם אבני יסוד משפטיים.

ישראל עשתה צעד מהפכני ואמיץ כאשר חוקקה את סעיף 12 לחוק החוזים (חובת תום הלב בעת ניהול מו"מ). ניתן להוביל מהפכה נוספת ולקבוע, כי יחולו פיצויים עונשיים על הפרת חוזה שלא בתום הלב. בכך, יסייע המחוקק לנורמות התנהגות רצויות להכות שורש בחברה הישראלית.

בארה"ב, האחריות הראשונית לפסיקת פיצויים עונשיים מוטלת על חבר המושבעים המונע לפעמים על ידי רגשות נקם. פסיקותיו מוקטנות ברוב המקרים על ידי השופטים היושבים בדיון.

השופטים המקצועיים בישראל יכולים ומסוגלים לקבוע האם מסכת העובדות מצדיקה פסיקת פיצויים עונשיים ובאיזה שיעור. זאת, כפי שנעשה לגבי פסיקה של פיצויי הלנת שכר עקב סירוב לשלם בחוסר תום לב, או חיוב של סוחר בתשלום פיצויים מוגברים עקב הפרה בוטה של חוק הגנת הצרכן.

שיטת המשפט בישראל מעניקה יתרון מסויים לשכבות האמידות. החיוב לשלם אגרה בגין פתיחת תביעה (דבר שאינו קיים בארה"ב), ממנה ניתן לקבל פטור רק בנסיבות מיוחדות, ומשך הזמן הנדרש לסיום הליך תביעה, מביאים לידי כך כי ההתדיינות יקרה מאד דווקא לאלה שאין אמצעים בידם.

כמו כן, דירקטורים בחברות ציבוריות המפירים את חובות הנאמנות שלהם כלפי כלל בעלי המניות של החברה, או הדואגים לכיסם בלבד, על חשבון בעלי המניות ונושי החברה, נמלטים פעמים רבות מסנקציה ממשית, עקב הקושי שבהתארגנות של בעלי המניות נגדם.

הצעת כותב שורות אלה: לתקן את חוק החוזים (תרופות), כך שתינתן לבתי המשפט הסמכות המפורשת להטיל פיצויים עונשיים, עד לפי שלושה מסכום החוב הבסיסי. זאת, במקרים של הפרת התחייבות לתשלום, הפרת חוזה, או הפרה של חובת נאמנות על ידי מנהלים בחברה.

על המבקש פיצויים עונשיים תוטל חובה להוכיח כי הצד המפר נהג בחוסר תום לב בולט ומובהק וכן את קיומו של אחד או יותר מן האלמנטים הבאים: הצד המפר היה ער לנזק הצפוי להיגרם לצד הנפגע; ההתנהגות הייתה מכוונת; ההתנהגות הייתה זדונית; המפר נהג במירמה; המפר נהג מתוך גחמה; המפר נהג תוך התעלמות, אדישות, או זלזול בזכויות הנפגע.

הפיצויים העונשיים ייפסקו רק מקום שנגרם נזק כספי ממשי לנפגע (ולא רק כאב וסבל, עוגמת נפש וכו').

בהתאם לכללים אשר נוסחו בבית המשפט העליון של ארה"ב, בפסק הדין הידוע של Gore v B.M.W. מן הראוי יהיה אף למדוד את מידת האשם של המפר ואת הפרופורציה בין סך הנזק אשר נגרם, או אשר היה עלול להיגרם בפועל לנפגע, לבין סך הפיצוי העונשי.

מקובל בארה"ב לבחון גם את עושרו של המפר, כדי שניתן יהיה לפסוק פיצוי עונשי אשר "יכאב" לו. נתבעים רבים יגיעו לפשרה רק כדי למנוע בדיקה לגבי "עושרם".

מנגד, כדי ליצור "מאזן אימה" יעיל, הוגן והדדי, ראוי גם שתינתן סמכות לבית המשפט לפסוק הוצאות בשיעור מוגבר נגד צד המבקש לקבל פיצויים עונשיים, כאשר לא היתה קיימת עילה מוצדקת לדרישה.

בוודאי תועלה טענה, שלפיה אין זה נכון או צודק שהזוכה יגרוף רווח אדיר בשל ההפרה של החייב. ואולם, טול לדוגמא את הליך ההגשה על תביעות ייצוגיות בישראל. בית המשפט רשאי במסגרתו לפסוק לתובע חלק מהפיצוי הכספי שנפסק לטובת הקבוצה כולה, על שטרח והגיש את התביעה והוכיח אותה. ניתן לקבוע, כי חלק מהסכום העונשי לא ישולם לתובע, אלא לקופה ציבורית אשר תוקדש למטרות ראויות (כגון תוספת מימון למערכת בתי המשפט, חינוך והדרכה בערכי יסוד בחברה, וכו').

אי תשלום סכום כסף המגיע לאדם מהווה פגיעה בקניין, זכות המוגנת בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. יש למנוע פגיעה זו, בין היתר, גם על ידי אימוץ של כלים משפטיים חדשניים כגון פסיקת פיצויים עונשיים כנגד מי שמפר זכות יסוד זו של הזולת.

פיצויים עונשיים יוכלו להרתיע את אזרחי המדינה מלהפר את התחייבויותיהם. וכדברי נשיא בית המשפט העליון, אהרון ברק "חוזה יש לקיים - ולא רק לשלם פיצוי בגין הפרתו - כי בכך מעודדים בני אדם לקיים הבטחותיהם, קיום הבטחות עומד ביסוד חיינו, כחברה וכעם" (אדרס נ. הלרו).

עו"ד מאיר פוקס הינו חבר לשכת עורכי הדין בישראל ובמדינת ניו-יורק. עו"ד פוקס הינו שותף בגדעון קורן ושות', משרד עורכי דין ונוטריון.

אתם מוזמנים לבקר באתר האינטרנט שלנו: www.gkl.co.il.

אם יש לכם שאלות או הערות בנוגע למאמר, הינכם מוזמנים ליצור קשר עם עו"ד פוקס באמצעות דוא"ל: meir@gkl.co.il.

מאמר זה משמש לצרכים אינפורמטיביים בלבד, ואין לראות בו משום עצה משפטית או חו"ד משפטית.

* פורסם ב- 26.6.03 בעיתון "גלובס" (<http://www.globes.co.il>).

© June, 2003